

ОСМИСЛЕННЯ СТРАЖДАННЯ: МІЖ ДИДАКТИЗМОМ ТА АНТИДИДАКТИЗМОМ (ДОСВІД ГОЛОКОСТУ)

Воронюк О. Л.

*науковий співробітник відділу воєнно-історичних досліджень
Інститут історії України Національної академії наук України
м. Київ, Україна
вчитель історії
Новопечерська школа
м. Ірпінь, Україна*

Російське вторгнення в Україну стало найбільшим збройним конфліктом в Європі з часів Другої світової війни. Окрім аналізу бойових дій, геополітичних розкладів, на увагу заслуговує те, що було в центрі війни та лишається як спадок після неї – страждання. Кожне суспільство, що переживає війну, стоїть перед викликом: як осмислювати страждання і які ризики супроводжуються це осмислення?

Друга світова війна, за висловом Тоні Джадта, принесла Європі сором власної безсуб'єктності. Не Європа визволялась від нацизму та фашизму, її визволяли: "...більшість європейців переживали війну пасивно – спочатку як завойовані та окуповані однією групою іноземців, а потім звільнені іншою" [2, с. 61]. На цей статус наклався досвід Голокосту, в якому європейці стали не лише жертвами та рятівниками, а й активними учасниками та сторонніми спостерігачами. Дискурс героїзму, який знаходився в центрі осмислення воєн з давніх часів, відійшов на другий план. Порожнечу, яка від цього утворилась, мало заповнити осмислення страждання у двох формах – дидактизму та антидидактизму (літератури свідчення).

В центрі антидидактизму стоїть проблема виживання. У текстах Прімо Леві та Елі Візеля виживання не позиціонується як героїчний вчинок гідної людини, часто відбувалося навпаки. Воно не вписується в телеологію героя, який приймав правильні рішення у надзвичайних обставинах. Виживання, вважав Леві, часто залежало не від свободи вибору, а від випадковості. Остання виступала головним онтологічним досвідом табору – від селекції на початку до дилеми сховатися чи відправитись маршем смерті наприкінці функціонування табору. Парадоксальна структура табору проявлялась у тому, що його організованість в деталях не відповідала фінальній раціональності –

навіщо, наприклад, транспортувати євреїв, навантажуючи залізничну інфраструктуру, коли сиплеться фронт? Те ж саме стосувалось і сути – геноциду євреїв. Їх вбивали просто тому, що євреї були євреями і тому, що це було можливим. Аристотелівська причиновість тут не працює: “І справді: страждаючи від спраги, я нагледів за вікном, у досяжності руки, гарну бурульку. Я відчинив вікно, відірвав бурульку, але відразу ж підскочив якийсь високий та огрядний тип, що крутився надворі, і грубо вирвав мені її з рук. “*Warum?*” – “Чому?” – спитав я його своєю убогою німецькою. “*Hier ist kein Warum*” (тут немає ніяких чому), – відповів він мені, брутально заштовхнувши мене назад всередину” [4, с. 31].

Тому й виправдати існування та виживання в таборі є вельми проблематичним – не випадково, одним з мотивів літератури свідчення є мотив краху теодицеї. “Владекові згадався воєнний жарт, який розповідали в гетто. Коли з костелу для євреїв-християн німці вигнали людей, усередині лишився лише один, останній єврей – той, що на хресті. Зійшов із хреста й кивнув до матері: “Моме”, кім. На івриті це означає: “Мамо, ходи”. І вона пішла на Умшлягплац” [3, с. 211].

Страждання у таборі смерті, на відміну від в'язниці, не має дидактичної перспективи. В'язниця може робити сильнішим, благороднішим (зрештою, в'язень може страждати за правду, благородну справу тощо). “Страждань за” у таборі смерті немає, це простір голої фактичності, яка доповнює голизна існування в'язнів, виведених за межі дихотомії життя і смерті. Елі Візель переосмислює дилему Гамлета “бути чи не бути?” “Бути чи не бути” – це не проблема. “Бути і не бути” – ось у чому проблема. Інколи трапляється, що людина водночас буває і живою, і мертвою. Ще живою вона показує смерть. І саме тут починається справжня трагедія” [1, с. 241]. Тому свідчення не ведуть до героїзму, адже герой – це не просто той, хто вижив, це той, хто переміг обставини та залишився людиною. В героя немає того, що є в тих, хто повернувся з Аушвіцу – провини вцілілого. Герой володіє аурою святості, свідчення ж розриває зв'язок між стражданням і святістю.

Героїчний дискурс уникає ситуації “після”, це казка, яка закінчується геппі-ендом. Але що лишається? Література свідчення починається там, де закінчується оповідь героїзму. Виявляється, що вцілілі нікому не потрібні – ані на фактичній батьківщині (наприклад, СРСР), ані на омріяній батьківщині (новоствореній державі Ізраїль). Вони стають чужими серед своїх, своїми серед чужих. Злочин геноциду доповнюється злочином забуття. Страждання євреїв, наприклад в СРСР, розчиняється в евфемізмі “мирні радянські громадяни”.

Паралельно з антидидактизмом сформувався тренд на дидактизацію страждання. Першість тут належить Вікторові Франклу – психіатру, психологу, який, як і Леві та Візель, вижив у Аушвіці. Для Франкла страждання у таборі не є безсенсовними, навпаки, навіть у таборі можна віднайти сенс і піднести страждання на рівень облагородження людської природи. Звідси Франкл вважає, що виживання робить людину морально досконалішою. Ця теза лишає багато питань і проблем. Як бути з провинною вцілілого? Про неї в своєму бестселері “Людина у пошуках справжнього сенсу” Франкл нічого не пише. Він накладає структуру героїчного дискурсу на досвід виживання. Якщо ті, що вижили, зробили правильний вибір, то як бути з тими, хто загинув – у газових камерах чи під час спроби втечі? Чи означає їх смерть, що вони були нижчими по відношенню до тих, хто досягнув сенс навіть у Аушвіці? Втім, тут Франкл суперечить сам собі, адже на початку книги стверджує протилежне: “Ми, що вижили, завдяки збігу маленьких випадковостей або дива, – як би це хтось не назвав – знаємо: найкращі з нас не повернулися” [5, с. 23].

Антидидактизм наголошує на радикальному розлюдненні людини в таборі, проте Франкл займає іншу позицію – так, у в’язня забирають все, проте водночас табір розкриває істинну сутність людини. Неважко помітити небезпеку такого підходу, адже тоді лишається один крок до виправдання таборів як місця, де страждання загартовують.

Кейс Франкла – це історія про інструменталізацію страждань, про те, як страждання можна використати для накопичення культурного капіталу. Для цього потрібно генералізувати страждання, уникнути його градації. У його книзі ви не знайдете згадки про те, що страждання, які він описує, були стражданнями в першу чергу євреїв. Така генералізація загрожує урівнянням як інтенсивності страждання, так і суб’єктів страждань. Останнє ми добре бачимо протягом російського вторгнення в Україні, де так звані “хороші росіяни” поширюють думку про те, що вони перші жертви Путіна (перші, а, отже справжні), і їх страждання з приводу неможливості придбати певні товари чи отримати візу в певні країни такого ж порядку, що й страждання українців.

Таким чином, осмислення страждання розгортається в опозиції дидактизму та антидидактизму. Дидактизм намагається інструменталізувати страждання, подаючи його як простір для зростання та виведення уроків. Антидидактизм постає як засіб деконструкції будь-якого дискурсу, який намагається маніпулювати стражданням шляхом відчуження його у жертв. Небезпека в тому, що за цим відчуженням може йти відчуження правди і тоді історії про війну розповідають не жертви, а агресор та ті, хто стояв осторонь.

Література

1. Візель Е. Ніч. Світанок. День / пер. з фр. В. Каденка, Є. Кононенко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 288 с.
2. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. Київ : Наш Формат, 2020. 928 с.
3. Кралль Г. Раніше за Господа Бога / пер. з пол. О. Сливинський. Київ : Темпора, 2017. 568 с.
4. Леві П. Чи це людина / пер. з іт. М. Прокопович. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 272 с.
5. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойської. Харків : КСД, 2016. 160 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-623-5-23>

МЕТАМОРФОЗИ ПРИРОДИ ВІЙНИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Гончаренко К. С.

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії*

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Холоша Т. О.

*завсектору збереження унікальної книги, архіву
та друкованих матеріалів науково-дослідного відділу фондів
Національний музей Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Існування людства завжди супроводжувалося війнами, котрі ставали не лише випробуванням сили, але й дзеркалом людської природи. Незважаючи на зміну епох, технологій чи політичних систем, сутність війни завжди залишалася незмінною – це глибокий конфлікт, що оголює найгірші та найкращі людські якості. Саме тому розуміння феномену війни може стати ключем до осмислення історичного поступу людства та пошуку шляхів до мирного майбутнього. У сучасному світі війною часто називають збройні конфлікти, однак ця крайня форма розв'язання різноманітних суперечностей будь-то соціально-політичних, економічних, територіальних чи етнічних, які виникають між державами або народами, шляхом організованої